

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հասարակական կարգերի էվոլյուցիան. — Մարդկանց գործունեությունը ուղղող երկու սկզբունք. — Առևտուրը և արդիւնագործությունը, իբրև հասարակական կազմակերպություն արդիւնք. — Միջնորդներից պաշտպանող ընկերակցություններ. — Ռոչդէիեան սպառողական ընկերակցություն. — Վստայերատիւ և ակցիոներական ընկերությունների տարբերությունը. — Ինչո՞ւ կոօպերատիւ ընկերությունները չեն ծաղկում հայերիս մէջ. — Շահ և սկզբունք. — Նոր սերունդը զաղափարական դարձնելու միջոցներից մէկը. Գրիգ. Արծրունու հրապարակախօսական յօդոածների հրատարակությունը առանձին գրքով. — Մտի կրիզիսը Թիֆլիսում. — Բնակարանների կրիզիս. — Տնատէր ձայնատերների կատարելիք դերը:

Մի ժամանակ ոչ միայն «խաւար ամբոխը», այլ և հռչակաւոր գիտնականները համոզուած էին, թէ երկիրը ոչ մի փոփոխութեան չի ենթարկուել «ստեղծագործութեան» առաջին օրից սկսած: Մարգիկ հաւատացած էին, որ նոյն սարերը, նոյն գետերն ու ծովերը, բոյսերի ու կենդանիների նոյն տեսակները եղել են, կան և պէտք է լինեն մինչև աշխարհի «կատարածը»: Բայց անցեալ դարի գիտութեան հզօր հարուածներից իսպառ ջախջախուեցան այդ միամիտ հասկացողությունները և զարմացած մարդկութեան մտաւոր հայեացքի առաջ բացուեց երկրի անհուն դարերի հրաշալի անցեալը իր անընդհատ և աստիճանական փոփոխութիւններով: Այլ ևս կասկած չը կար, որ մեր տեսած աշխարհի ամբողջ իրականութիւնը անցողական մի վայրկեան է երկրի առաջընթաց զարգացման մէջ, մի օղակ է, որ միացնում է դարերի խորքում կորած անցեալը անվերջ ապագայի հետ: Մարդը իր հաստատութիւններով ոչ մի բացառութիւն չէ կազմում զարգացման այդ ընդհանուր օրէնքի կամ էվոլյուցիայի մէջ, ուստի եթէ քարէ չրջանի ողորմելի մարդուկը հիմա հեռագիրներ, հեռախօսներ, օդապարիկ և շոգեկառք ունի, եթէ նրա հազարակական կեանքը իր օրէնսդրական, վարչական և տնտեսական կարգերով, ինչպէս պատմութիւնն է ցոյց տալիս, այնքան փոխուել է, ինչո՞ւ յոռետես լինել ապա-

գայի նկատմամբ և չը հաւատալ, որ մարդս ընդունակ է ստեղծել հանրակենցաղի աւելի կատարեալ և արդար պայմաններ:

Անկասկած մենք կատարեալ իրաւունք ունենք դժգոհ լինելու, տեսնելով տիրող իրականութեան մէջ գերակշռող չարիքը: Սակայն մարդկանց բարքերի և հասարակական պայմանների մէջ նոյն յարաբերութիւնը կայ, ինչ որ բնական պայմանների և դրանց յարմարուած կենդանիների սովորութիւնների մէջ: Մարդկային հասարակութիւնների մէջ տիրապետող սկզբունքը այժմ ձեակերպում է՝ «ամեն մէկը իր համար» խօսքերով: Ուրեմն, ով ուզում է իր գոյութիւնը պահպանել պէտք է լաւ յարմարուի այդ պահանջին: Նախ և առաջ, ամենից շատ մարդը, այժմեան հանգամանքներում, պէտք է մտածի իր համար, որովհետեւ այլապէս նա աջողութիւն չի ունենալ տիրող հասարակական կարգերում: Եւ ահա ամեն մի գործնական, կամ ինչպէս ասում է Ժողովուրդը՝ «խելքը գլխին մարդ» աշխատում է լինել «դանակ» «դմակ» աշխարհի նկատմամբ: Եւ, իսկապէս, անհատը մեղաւոր չէ այդ բանում: Ո՞վ չի ուզենալ լաւ ապրել, օգտուել կեանքի բարիքներից, ապահոված տեսնել իր ընտանիքը, իր զաւակներին, ո՞վ չի մտածի հիւանդութեան և ծերութեան սև օրերի մասին: Ներկայումս հասարակական կեանքը, իբրև ամբողջութիւն, չի ապահովում անհատին, պահանջելով նրանից այդ ապահովութեան փոխարէն միմիայն աշխատասիրութիւն, այլ ասում է՝ «ինչ ուզում ես արա, ինքդ քո գլխի ճարը տես. դիզիր նիւթական կարողութիւն, որովհետեւ միայն այդ պայմանով դու ձեռք կը բերես ապահովութիւն անձիդ և ընտանիքիդ համար. կը վայելես գիտութեան, տեխնիկայի և գեղարուեստի բոլոր բարիքները, ձեռք կը բերես պատիւ, դիրք: Մի խօսքով՝ ներկայումս մասնաւոր սեփականութեան քանակութիւնից է կախուած կեանքի բարիքների մեծագոյն մասը:

Այդ հիմնական սկզբունքն է իսկապէս մարդկանց տանջանքների և կատարած ոճիրների բուն պատճառը: «Ամեն մէկը իր համար» սկզբունքը զուտ անասնական է, ուստի և գոյութեան կռոււմ տիրում է անխիղճ եսականութիւն: Բայց մարդը «հասարակական կենդանի է» իր բոլոր հակումներով: Հասարակական տեսակէտը, բաղմութեան աւելի նպաստաւոր լինելով, անշուշտ կամաց-կամաց պէտք է աւելի դարգանայ և «ամեն մէկը իր համար» սկզբունքը փոխուի աւելի մարդասէր սկզբունքի: «մէկը՝ բոլորի համար և բոլորը՝ մէկի համար»:

Այդ նոր սկզբունքը օրէցօր տարածւում է, և հասարակա-

կան կենանքի ստեղծած բարիքները դառնում են սեփականութիւն մասսայի: Եթէ օդը, ջուրը, լոյսը՝ ընդթեան պարգևած բարիքներ են, չը պէտք է մոռանալ որ կօմֆօրտը, կրթութիւնը, բժշկութիւնը, արդարադատութիւնը, գեղարուեստը եւ այլն՝ հասարակական կենանքի ստեղծած բարիքներ են, ուստի իրաւունք չունեն այդ բոլորը վայելել միմիայն առանձնաշնորհեալները: Պարզ է որ այդ բարիքները չէին կարող առաջանալ, եթէ մարդիկ, զուրկ հասարակական համակենցաղից, զատ-զատ թափառէին անապատներում և անտառներում:

Վերև մենք չը յիշեցինք մարդկանց զուտ տնտեսական գործունէութիւնը. առեւտուրը և արդիւնագործութիւնը: Բայց դժուար չէ հասկանալ, որ տնտեսական ապահովութիւնը ևս հասարակական և ոչ մասնաւոր ծագում ունի, իսկ եթէ այդ հանգամանքը խուսափում է ուշադրութիւնից՝ պատճառը այն է, որ մենք սովոր չենք վերլուծել նրան:

Վերցրէք յիշեցէք մի հոյակապ տուն անապատում: Ի՞նչ արժէք կ'ունենայ այդ տունը:—Ոչ մի:

Բայց նոյն տունը մի մեծ քաղաքի կենտրոնում կը դառնար իր տիրոջ համար անսպառ հարստութեան աղբիւր: Այդ դեռ բաւական չէ. այն գետինը, որի վրայ կառուցած է տունը, եթէ սկզբում, երբ քաղաքը սակաւամարդ էր, արժէք քառակուսի սաժէնը, դիցուք, մի ուրիշ, գնալով բարձրանում է և դառնում 300, 500, 1000 և աւելի: Հիմա հարց տուէք ձեզ. ի՞նչ անհատական, մասնաւոր աշխատանք գործ դրեց այդ տան սեփականատէրը իր կայքի արժէքը բարձրացնելու համար: Նրա կապիտալը աշխատանքի օգնութեամբ չէր կարող այդքան օգուտ տալ: Հասկանալի է, որ հասարակական կենանքը, քաղաքի մեծանալը, մի խօսքով՝ անհատից անկախ պայմանները բարձրացրին տան, գետնի արժէքը: Այդպէս ահա այդ մի օրինակից պարզ է, որ տնտեսական աջողութիւնն էլ իր մէջ կրում է հասարակական պատճառների ազդեցութիւն:

Մենք դեռ չը յիշեցինք, որ առանց մարդկանց աշխատակցութեան, առանց որոշ պետական կարգերի, ճանապարհների յարմարութեան և այլն՝ առեւտուրը և արդիւնագործութիւնը չեն կարող ծաղկել: Իսկ ո՞վ կարող է ուրանալ, որ այդ հանգամանքները հասարակական ընաւորութիւն ունեն և ոչ մասնաւոր: Բնականաբար, առետրի և արդիւնաբերութեան մէջ չէ կարելի թողնել, որ անհատական քմահաճոյքին զոհ գնան հասարակական շահերը: Արդարութեան պահանջը այդ տեղ էլ պէտք է մտցնի նոր, զուտ մարդկային սկզբունք, որպէս զի բախտի բերմամբ հարստացած մի ապուշ կամ գաղան իրաւունք

չունենան հարստահարել մարդկանց, օգտուելով տնտեսական կեանքի անկերպարան վիճակից: Եւ այդ վերանորոգութիւնը սկսուել է:

Այս անգամ մենք միայն ուղում ենք կանգ առնել այն շարժման վրայ, որի նպատակն է պաշտպանել թէ՛ սպառողին և թէ՛ արդիւնաբերողին միջնորդների հարստահարութիւններից: Կեանքի ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ միջնորդները ոչ վարում են և ոչ ցանում, բայց ամենից շատ են հնձում: Միջնորդ վաճառականները որոշ դէպքերում ահագին շահ են վերցնում, մի կողմից պակասեցնելով արդիւնաբերողի աշխատանքի չափը (օրինակ գիւղացու անճարացած դրութիւնից օգտուելով կիսագին ձեռք բերելով նրանից միս, իւղ, կաթ, ձու, բանջարեղէն, հաց, և այլն) իսկ միւս կողմից՝ թանգ ծախելով այդ մթերքները չքաւոր սպառողներին (արհեստաւորներ, բանուորներ, մանր ծառայողներ):

Այնտեղ, ուր հասարակական գիտակցութիւն կայ, հարըստահարուող գիւղացի-արդիւնաբերողները և չքաւոր սպառողները միջոց գտան պաշտպանուել միջնորդների տգրուկային յատկութիւններից: Ինքնօգնութեան անհրաժեշտութիւնը լաւ ընթերցանեցին առաջին անգամ Անգլիայում 1844 թուին Ռօչդէլ քաղաքի մի խումբ ջուհիակներ, տեսնելով որ անկարող են աւելացնել իրանց օրավարձը, որի մեծ մասը մտնում էր մանրավաճառների և մթերքներ ծախողների գրպանները, որոշեցին սեփական խանութ բանալ, մտածեցին իրանց պէտքերի համար անհրաժեշտ ապրանքը գնել առաջին ձեռքից կամ մեծ քանակութեամբ վաճառողներից, ինչպէս անում են խանութպանները, և սեփական խանութից ծախել իրանց ընկերութեան անդամներին: «Ինչո՞ւ աւելորդ տեղը օգուտը տանք միջնորդ խանութպաններին», ասացին այդ գործնական և հաստատակամ մարդիկ, «քանի որ մենք, սպառողներս, կարող ենք առանց դրանց էլ ամեն բան ունենալ աւելի լաւ տեսակի և աւելի աժան»: Եւ այդ 40 ջուհիակները չնչին անդամավճարներով հաւաքեցին մօտ 300 ուրլի և համեստ չափերով հիմնեցին առաջին սպառողական խանութը: Փորձը աւելի աջող էր քան սպասում էին այդ առաջին պիտէրները: Հինգ տարի չանցած Ռօչդէլեան սպառողական ընկերութեան անդամների թիւը հասնում էր արդէն 600-ի, իսկ գրամադրուխը 23 հազարի: Իւրաքանչիւր անդամ ստանում էր ընդհանուր օգտից այնքան շահաբաժին, ինչ գումարի ապրանք էր գնել նա սպառողական խանութից: Ուրեմն նա ստանում էր աւելի թարմ, աւելի լաւ և աւելի աժան ապրանք, քան մասնաւոր խանութներից և, բացի այդ, իրանց

սպառողական խանութի օգտից էլ յետ էր ստանում այնքան, որքան օգուտ էր ընկնում իր մսխած գումարին:

1891 թուին այդ ընկերակցութեան գրամագրուիւր հասնում էր 3 միլիոն 700 հազար ռուբլու, իսկ զուտ օգուտը $1\frac{1}{2}$ միլիոնի... Հասկանալի է, որ այդ ընկերակցութիւնը այնուհետեւ դարձոյ էլ կը բանար, գրադարան էլ, ընթերցարան էլ... Ռօչդէլեան ջուհակները հետևողներ ունեցան ոչ միայն Անգլիայում*), Եւրոպայում և Ամերիկայում, այլ և Ռուսաստանում, և այժմ կօօպերատիւ շարժումը, ինչպէս այդ կարելի է տեսնել և պ. Տոտովանցի գրքից, հսկայական մի հոսանքի կերպարանք է ստացել, որ ողողել է բոլոր կուլտուրական երկիրները:

Գուցէ աւելորդ չը լինի մեր ընթերցողներին համար մի քանի խօսքով պարզել կօօպերատիւ և ակցիօներական ընկերութիւնների տարբերութիւնը:

Ակցիօներական ընկերութեան միակ նպատակն է առևտուր անել՝ չա՛հ ստանալու համար, մինչդեռ կօօպերացիայի նպատակը չա՛հը չէ, այլ տգրուկ-միջնորդներից արդիւնաբերողին և սպառողին պաշտպանելը: Կօօպերացիայի մէջ նշանակութիւն ունի անձը և ոչ նրա գրամը. մինչդեռ ակցիօներական ընկերութիւնների մէջ գերիշխողը գրամն է իր քանակութեամբ: Կօօպերատիւ ընկերութիւնները մտցնում են առևտրի և արդիւնագործութեան մէջ գեմօկրատիական, հասարակական սկզբունք, անդամների թիւը անորոշ է, ամեն մէկը ազատ կարող է մըտնել և դուրս գալ ընկերութիւնից, բոլորն էլ հաւասարապէս օգտուում են ձեռնարկութեան օգուտներից, ընդհանուր ժողովում ձայների հաւասարութիւն է տիրում: Մինչդեռ ակցիօներական ընկերութեան մէջ «փայերն» են դեր խաղում. ով շատ բաժնեթղթեր ունի, նա էլ իսկապէս ակցիօներական ընկերութեան տէրն է, ղեկավարը: Եւ իրականապէս մի խումբ կապիտալիստներ դառնում են այս կամ այն ակցիօներական ընկերութեան հրամանատարներ:

Ակցիօներական ընկերութիւնը իսկապէս շահագործում են մի խումբ կապիտալիստներ իրանց արժանեակներով: Ապշեցուցիչ է այն սնամօթ ինքնավստահութիւնը, որ արտայայտում են այդ ընկերութիւնների գործերին տիրացած մի խումբ մարդիկ. դրանք նախ և առաջ ահագին ռոճիկներ են նշանակում իրանց, բաժանում են զանազան անուանական պաշտօններ իրանց

*) Կօօպերատիւ ընկերութիւնների թիւը Անգլիայում 1900 թուին հասնում էր 1,634, մօտ 2 միլիոն անդամներով, 23,2 միլ. ֆ. ստ. գրամագլխով: Զուտ օգուտը տարեկան հասնում էր 8,6 միլ. ֆ. ստերը, իսկ առևտրական շրջանառութիւնը՝ 77 $\frac{1}{4}$ միլ. ֆ. ստ:

մարդկանց՝ միմիայն դրանց փող տալու համար, ստեղծում են անբարոյականացնող սինեկուրաներ և այլն։ Որ աւելի պարզ լինի տարբերութիւնը ակցիօներականի և կօօպերատիւի մէջ, առաջինը կարող ենք համեմատել կառավարութեան օլիգարխիական ձևի հետ, իսկ երկրորդը՝ հանրապետականի։ Ակցիօներական ընկերութիւններն էլ ի հարկէ ունեն «ընդհանուր ժողովներ», բայց դրանք ըստ էութեան... կուշտ կատունների և քաղցած մկների մէջ մի գուարճալի խաղ է միայն։

Անշուշտ աւելի քիչ հասարակական բնագոյ, ընդհանուր չահերի աւելի պակաս գիտակցութիւն է պահանջուում ակցիօներից, քան կօօպերատիւ ընկերութեան անդամից։ Այդ է պատճառը որ երկրորդ տեսակի ընկերութիւնները կարող են ծաղկել միմիայն այն ժողովուրդների մէջ, որոնք սովոր են հասարակական կեանքին։ Այդ ի նկատի ունենալով դժուար չէ բացատրել թէ ինչո՞ւ հայերիս մէջ այնպէս շուտ ընդունելութիւն են գտնում ակցիօներական ձեռնարկութիւնները, իսկ ոչ մի ուշադրութեան չեն արժանանում կօօպերատիւ ընկերութիւնները։ Մենք մինչև անգամ յետ ենք մնացել այդ բանում մեր դրացի վրացիներից, էլ չեմ ասում ռուսներին։

Կօօպերատիւ շարժումը կարիք ունի պրօպագանդայի։ Մեր չքաւոր գիւղացին, արհեստաւորը, բանուորը առանց ինտելիգենցիայի օգնութեան չեն կարող իրանք սկսել այդ տեսակ ձեռնարկութիւններ, որոնք պահանջում են ծանօթութիւն ուրիշ ազգերի փորձի հետ և կազմակերպական որոշ ընդունակութիւն։ Ուրեմն ուրանալ հայ ինտելիգենցիայի մեղքը մեր այդ յետաժնացութեան մէջ՝ անկարելի է։

Տեսե՛ք ի՜նչ ոգևորութեամբ և ճարպիկութեամբ է այդ նոյն ինտելիգէնտը, օրինակ Բագուում, խեղճ ու կրակ արհեստաւորներին, գործակատարներից կարողանում «փայլել» հաւաքել և գուտ շահագրտական ձեռնարկութիւններ կազմակերպել, ուր ինքը, այդ ինտելիգէնտը, «իբրև կազմակերպող և կառավարիչ», նախ և առաջ, ի հարկէ, «արժանավայել կերպով» իր թանկագին անձի ապահովութեան խնդիրն է ձեակերպում...

Առանց գաղափարների բեղմնաւորութեան ոչ մի գործ չի կարող սկսուել մասսայի մէջ։ Ինչպէս միջատները ծաղիկի թուչելով նպաստում են բոյսերի բեղմնաւորութեան, այնպէս էլ ինտելիգէնտը, չփուելով ժողովրդի հետ, կարող է հարստացնել նրան բեղմնաւոր գաղափարներով։ Իսկ երբ միմիայն անձնական շահով է ապրում մի ազգի ինտելիգենցիան, ինչո՞ւ, զարմանալ որ նրա ժողովուրդը այնքան խաւար է, թշուառ, անօգնական և յետաժնաց։

Գաղափարազուրկ ինտելիգենցիայի մէջ գուցէ ամենաչափա-
սէրը հայկականն է։ Այդ ասելով ակամայ մարդ յիշում է մի քա-
նի բացառութիւններ, որոնցից ամենափայլունը Գրիգոր Արծրու-
նին էր։ Եւ այդ եղակի անձնաւորոյթիւնը իր անհատական-
ւոր էր իր գաղափարական գործով։ Տարաբախտաբար զերեզ-
ման իջնելով նա, կարծես, դադարեց կրթիչ լինել նորանոր սե-
րունդների համար։ Եւ այդ բանի մեղքը դարձեալ մեր ինտելի-
գենցիայի վրայ կարելի է գցել։ Միթէ դժուար էր առանձին
գրքով հրատարակել նրա բոցավառ յօդուածները։ Ինչո՞ւ ամեն
մի հայ պատանի հնարաւորութիւն չունենայ կարգաւ նրա հրա-
պարակաստական գրութիւնները։ Միթէ կարելի է պահանջել
իւրաքանչիւրից հնախոյզի համբերութիւն և առաջարկել գրադա-
րանների անկիւններում փնտռել «Մշակի» հին համարները։ Այդ
չառ բնորոշ մի ֆակտ է հայերիս համար, միակ մեծ հրապարա-
կախօսի՝ յօդուածները մոռացութեան են տրուած, մինչդեռ նրա
անունը զարգարում է նոյն իսկ նաւերի ճակատները ի տես
ամենքի... Զարմանալի բան. մարդկանց նոյն իսկ մաքով չի անց-
նում որ լոկ անունով նոր սերունդը ոչ մի գաղափար չի կարող
կազմել Արծրունու մասին. չենք ուզում օգտուել այն դանձից, որ
ունենք, երևի ըստ հայկական տիմար սովորութեան պէտք է դա-
րեր անցնեն, փոշիով և ցեխով ծածկուեն Արծրունու գրուածք-
ները որ արժանանան լոյս ընծայուելու։ Ասում են, որ մի խումբ
ինտելիգէնտներ, Բագու, մտադիր են գրքեր հրատարակել,
բայց դրանց գլխով չի անցնում նախ և առաջ ժողովրդին, պա-
տանիներին տալ այն մարդու գրուածքները, որոնք կրթել են,
ազնուացրել, զարթեցրել մի քանի սերունդ։ Եւ այդ պարոնները
մոռածում են մի ողորմելի ինքնահաւանի պատմութեամբով սկսել
իրանց գործը... Բայց չը չեղունք բուն հարցից և դառնանք
կօօպերացիաների խնդրին։

Անդրկովկասի զանազան քաղաքներում կան մի քանի
սպառողական ընկերութիւններ։ Երկաթուղային ծառայողների
ընկերութիւնը կարծեմ՝ դրանցից ամենաընդարձակն է։ Օգուտ
տալով բազմաթիւ չքաւոր ծառայողներին, բանուորներին, նա
ուսանելի օրինակ եղաւ մի խնդրում նաև Թիֆլիսի քաղաքային
ինքնավարութեան համար, ինչպէս այդ ցոյց տուեց «մսային
կրիզիսի» հարցը։

Ի հարկէ, Թիֆլիսի բնակիչներից բոլորն էլ միջոց չունեն
միս գործ ածել ամեն օր և, գուցէ, հացը, ձուկը, իւղը, կաթը
և այլն աւելի տեղ են բռնում ազգաբնակչութեան մեծամասնու-
թեան սննդառութեան մէջ, քան միսը։ Սակայն առայժմ քաղա-
քային խորհրդարանը իր ուշադրութեան է արժանացրել միայն

մասվաճառութիւնը: Ունենոր դասերի համար, ի հարկէ, մասյին խնդիրը աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան հացի խնդիրը:

Այսպէս թէ այնպէս «մասյին կրիզիսը» ստիպեց քըն-նել այդ հարցը դումայում: Բանից դուրս եկաւ, որ Թիֆլիսի մասվաճառները բոլորն էլ չքաւոր մարդիկ են. ոչ փող ունեն, ոչ էլ կրեզիտ—աւելի խոշոր և կատարեալ ձև տալու համար մօի առևտուրին: Իբրև մանր առևտրականներ՝ մնացործները չունէին դումայում ներկայացուցիչներ, մինչդեռ ձայնաւորների մէջ պակաս չեն կաթ, իւղ, ձուկ, հաց վաճառող խոշոր վաճառականներ, որոնք փող էլ ունեն, վարկ էլ և հազիւ թէ աւելի քիչ «ազահութիւն» արտայայտում լինէին դէպի սպառողի գորպանը, քան մանր մնացործները: Բայց... «Ընչ ներելի է Արամազդին՝ անկարելի է եղան համար»...

Եթէ մեր քաղաքներում և գիւղերում չքաւոր սպառողները և մանր արդիւնաբերողները ըմբռնէին կոօպերատիւ ընկերութիւնների նշանակութիւնը, ի հարկէ, շատ բան այնպէս չէր լինի, ինչպէս որ լինում է. սակայն ներկայ պայմաններում քաղաքային մասխանութները ունենալն էլ մի քայլ է դէպի առաջ, որովհետև ընդհանուրի շահերը հասարակական խանութները յամենայն դէպս աւելի լաւ կը պահպանեն, քան նոյն իսկ կապիտալիստների ձեռքով տարած մասվաճառութիւնը: Ճանկալի է, որ հացը, կաթը, իւղը, ձուկը և այլ մթերքները նոյնպէս արժանանան մեր ձայնաւորների ուշադրութեան...

Ազգաբնակչութեան աժան և լաւ սնունդ մատակարարելը քաղաքային ինքնավարութեան խորհրդակցութեան նիւթ դառնալով, ինչու չը պէտք է ուշադրութեան առնուի նաև բնակարանների հարցը: Բնակարանային կրիզիսը չէ նկատուում ձայնաւորների կողմից, որովհետև դրանց մեծամասնութիւնը կամ տնատէրեր են կամ խոշոր բուրժուազիայի ներկայացուցիչներ, որոնք կարող են մի քանի հազար յատկացնել բնակարան վարձելու համար: Բայց ազգաբնակչութեան միջին և չքաւոր դասակարգի համար բնակարանային կրիզիսը գուցէ աւելի զգալի է, քան մասյինը: Մեզ թւում է, որ բնակարանների հարցը կը ծագէր դումայում, եթէ բնակարանատէրերը ևս ձայն ունենային. թէև հետազօտութեան կարօտ չէ այն հանգամանքը, որ միջակ և չքաւոր կարողութեան տէր ընտանիքները մեր քաղաքում կամ ստիպուած են սարսափելի գներ վճարել բնակարանների համար կամ՝ կուշ գալ օդից ու լոյսից զուրկ խոնաւ նկուղներում: Քաղաքային ինքնավարութիւնը շատ լուրջ ուշադրութիւն պէտք է դարձնէ բնակարանների հարցի վրայ: Եթէ մասխանութների համար 50

հազար է յատկացուած և դեռ յայտնի չէ թէ ինչ կը դուրս գայ այդ փորձից,—աներկբայելի է, որ եթէ քաղաքը իր հողերի վրայ փղբրիկ և միջակ բնակարանների բաժանուած յարմար տներ կառուցանի և մատչելի վարձով տայ ցանկացողներին, յամենայն դէպս, թէ ինքը կը շահուի և թէ ազգաբնակչութեան ստուար մասը:

Ի հարկէ, տնատէր ձայնաւորներէց շատերը այն ժամանակ ստիպուած կը լինեն մի քիչ իջեցնել (ինչպէս ձայնաւորներից մէկը փողազուրկ և վարկազուրկ մտադործներին յանդիմանեց) իրենց «ազահութեան» չափը, բայց... պէտք է սովորել մի քիչ էլ աւտորուստ լինել. թէև այդ ունենայ տնատէր ձայնաւորների համար լոկ բարոյական հետևանք. բայց մի թէ քիչ բան է առօր-փառօր բազմել սեփական տների փառաւոր սեղանատներում, խմիչքներով և խորտիկներով բեռնաւորուած չքեղ սեղանների շուրջը, ախորժակով ուտել քաղաքային մասխանութներից գնած ֆիլէները և միևնոյն ժամանակ մտածել, որ գովելի ինքնագոհութեամբ բնակարանների հարցն էլ վճռեցինք յօգուտ չքաւորների...

ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ